DETERMINAREA CIRCUMSTANȚIALĂ ÎN *GRAMATICA* LUI TIMOTEI CIPARIU

ANCUȚA COCIUBA-OPRIȘ

Cuvinte-cheie: *limba română, gramatică, determinarea circumstanțială*

Gramatica lui Timotei Cipariu a fost, după cum se știe, prima gramatică academică a limbii române, dar a cărei valoare, chiar în epoca în care a apărut și multă vreme după aceea, a fost contestată sau ignorată, motivul principal fiind orientarea ei etimologistă. Însă pentru perioada respectivă, opera gramaticală a lui Timotei Cipariu trebuie, așa cum subliniază Mioara Avram în sinteza din *Istoria lingvisticii românești* (v. *Bibliografia*), apreciată în orice caz ca cea mai cuprinzătoare gramatică a limbii române, cea mai bogată în fapte și în interpretări, cea mai modernă în terminologie și cea mai științifică în conținut, exceptând orientarea etimologistă". În special capitolelor de fonetică și de sintaxă li s-au recunoscut lingvistului blăjean anumite merite, „dar partea de sintaxă a fost până de curând total subapreciată, deși tocmai în această parte se găsesc noutăți prețioase față de alte gramatici [...]" (p. 61), chiar în această direcție a reconsiderării înscriindu-se și contribuția noastră.

.Între primele observații, în lingvistica românească, privind complementul, de fapt *obiectul*, sunt cele din *Compendiu de grama-teca limbei române*, Blaj, 1855, care a cunoscut șapte ediții[1] și care „conține într-o formă sintetică doctrina gramaticală a lui Timotei Cipariu". El arată aici că, în esență, „Cuprinsul cuvintelor împreunate se numește p r o p u s e ț i u n e sau s e n t i n ț ă". În cadrul ei, „Numele pus în nom.[inativ] se zice s u b i e c t, iar cel dependente de la verb se zice o b i e c t, pr. *D-zeu* (subiect) *a făcut cerul* (obiect)" (p. 81/44).

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

Vorbind despre **Regimea** [regimul] verbului, el precizează că „Verbul activ cere totdeauna un subst. ca *obiect* (subl. n.) după sine în acusativ, espres sau neespres, pr. *D-zeu a făcut cerul şi pămîntul*“ (p. 82/45).

Problemele propoziției şi ale complementului/obiectului sunt reluate în *Gramateca limbei române*. Partea I. *Analitica*, Bucureşti, 1869. Partea II. *Sintetica*, Bucureşti, 1877. Astfel, în Partea I. *Analitică*, se precizează că „Cuvintele se pot tracta sau de în sine, ca singuratece, căutînd numai la forma lor, pr. *omu, oameni* etc., de unde se naşte teoria f o r m a ț i u n e i, sau împreună cu altele, ca conese între sine gramaticeşte, pr. *Dumne-zeu, omu bunu, pre pămîntu* etc., de unde teoria c o s t r u c ț i u n e i(subl. n.)“ (p. 170/152)[2]..

În ceea ce priveşte „împreunarea cuvintelor“ în „propuseţiune“, Timotei Cipariu se arată a fi adept al logicismului în gramatică: „Cuvîntarea – spune el – fiind spresiunea cugetului, urmează ca împreunarea cuvintelor să fie după legile cugetarei, de unde vine că cel ce nu cugetă bine nici nu poate să vorbească bine, oricît de bine să cunoască limba în carea vorbeşte.

De aci, legile *l o g i c e i* sînt totodată şi legile *s i n t a c t i c e i* şi cu valoare pentru toate limbele, pentru că toți oamenii cugetă după aceleaşi legi.

Ele sînt legile esențiale ale vorbirei“ (p. 10/264).

Propuseţiunea conține părți „*e s e n ț i a l i*“ şi părți „*a c c i d e n t a l i*“, care „de sine nu constituie esența propuseţiunei, ci sînt adunate şi adause spre clarificarea spresiunei şi uneori lipsesc şi pot să lipsească, fără de a se strica propuseţiunea, cînd de ele nu este necesitate.

Esemple: *Omul, orcît de lungă să-i fie viața, totuşi în urmă caută să moară, fiind muritoriu.*

Sau mai pre scurt: *Omul, fiind muritoriu, în urmă tot caută să moară.*

Sau şi mai scurt: *Omul caută să moară*“. (p. 11/264).

„Părțile esențiali“ sunt trei: subiectul, predicatul şi copula. Subiectul şi predicatul stau, în „propuseţiune“, într-o *r e l a ț i u n e* sau referință strînsă, care se esprime prin verbul împreunătoriu şi se numesc *corelate* (*correlata*), pre cînd părțile accidentali […] stau în *d*

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

e p e n d e n ț ă către cele esențiali, de unde ca *s u b o r d i n a t e* se consideră […]“ (p. 13–14/265).

Sunt „parți neesențiali“ toate celelalte cuvinte din propoziție, cu excepția subiectului, a predicatului şi a copulei. Prezența lor în propoziție este „numai din tîmplare“ şi de aceea ele pot să şi lipsească. Unele dintre ele se numesc *a t r i b u t e*, „în cît atribuie ceva la determinarea vreunui cuvînt din propuseţiune“ sau *aposite* şi *a p u s e ț i u n e* „în cît se pun şi se adaug la vreo parte a propuseţiunei“. Altele se numesc *d e p e n d e n ț e* „în cît depind cu totul de la cuvîntul la care se adaug“. În fine, altele se numesc *c e r c u s t a n t e* „în cît esprim unele împrejurari determinative sau modificative în propuseţiune, sau preste tot *c o m p l e m e n t e* în cît complinesc cugetul şi înțelesul propuseţiunei şi al parților ei“ (p. 22/270).

Admițând că în propoziție toate elementele sunt, în realitate „*d e p e n d e n ț e*“, cu excepția subiectului, care „se poate considera mai dependente de la celelalte cuvinte, fiindcă el este piatra fundamentală a propuseţiunei“, Timotei Cipariu precizează că atunci când vorbeşte despre „dependențe“ are în vedere numai „dependențile speciali“, considerând că „cele mai dese în propuseţiune sînt ale genetivului în nume, ale obiectului în verbele active şi ale propuseţiunilor […]“ (p. 28/273).

Timotei Cipariu distinge între *cercustanțe* şi *complemente*. Primele, cum s-a mai precizat, „se pun în jurul altui cuvînt din părțile esențiali sau accidentali spre a-l determina şi mai de aproape de cum se face prin predicat, atribut, apuseţiune sau dependențe“ (p. 28/273). Cu ajutorul lor „se determină cercustanțele*t i m p u l u i, l o c u l u i, c a u s a, m o d u l* şi *m i j l o c u l* lucrărilor din propuseţiuni“ (p. 29/273). În cea mai mare parte, ele se exprimă prin:

„a) *a d v e r b e, pr. ieri, azi, mîne, aici, acolo; bine, rău, foarte* etc.;

b) *p r e p u s e ț i u n i* cu dependențele lor, pr. *cu cuvîntul, din toată inima, fără voie, spre a zice, spre a scrie* etc.

c) *g e r u n d i e*, pr. *lăudînd, văzînd, făcînd, auzind, venind, scriind, curînd sau curund* etc.“ (*ibid.).*

Spre deosebire de „cercustanțe“, „*Complement* se numesc cuvintele cari completează semnificaţiunea cuvîntului la carei se

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

adaug, aşa încît fără cuvîntul complementariu, unul sau mai multe, semnificaţiunea să rămînă stinghiere sau necompletă“ (p. 30/273). Cele mai „strînse“ sunt „dependenţele adiectivelor şi verbelor, ales active, pr. *Unii prunci seamănă* ***părinţilor*** sau ***cu părinţii***. *Ca să fim părtaşi* ***vieţii eterne****; Noi am lăudat* ***pre D-zeu****; Eu am început* ***a scrie***. Aşa, şi: *El a luat* ***lumea în cap****; Ea a prins* ***fuga****; Noi am bătut* ***în palme****; Ei au dat* ***din mîni şi din picioare***. În cari propuseţiuni cuvintele sustrasă fac complinirea celor dinaintea lor şi fără cari acestea nu ar da înţeles deplin“ (p. 30/273–274).

În cazul verbelor, există unele care „pot să stea şi singure“, fără necesitatea de a avea dependenţe sau complemente. Aceasta se întâmplă la verbele „*n e u t r e* sau netransitive, pr. *io şez, tu dormi, el moare*“, dar chiar şi la verbele *a c t i v e* sau transitive: *io scriu, tu dai, el face*.

În sens invers, dacă verbele active sunt cele care de regulă primesc dependenţe sau complemente, nu înseamnă că cele neutre nu pot primi şi ele asemenea determinări: *Eu scriu* ***carte amicului meu****; Tu dai* ***toată averea ta săracilor****; El face* ***nebunie peste nebunie****;* pr. şi: *Ne şede* ***rău a minţi****; Dormire-ai* ***somnul cel lung****; Ei au murit* ***moarte amară****“* (p. 31/274).

În unele ziceri (*frase, phrasis*), complementele sunt indispensabile, mai ales la acele verbe „care-şi variază semnificaţiunea, numai prin ajutoriul unor cuvinte complementare, pr. *şi-a făcut* ***de cap****; a dat* ***de nevoie****; mi-am făcut cruce* ***de el****: să ţi-o creşti* ***pre nas****; ne-au purtat* ***de nas****; mi-a tăiat* ***nasul****; nu-ţi băga* ***nasul*** *unde nu-ţi* ***fierbe oala****; om* ***fără nas****; tată* ***de salce****;* ***o dată cu capul*** etc.“ (*ibid.*).

În afara acestor analize, alte referiri la complement/obiect sunt punctuale sau, mai exact, contextuale. Astfel, definind verbele active, Timotei Cipariu arată că „*Active*, preste tot, s-au numit verbele cari esprim oarecare *a c t i v i t a t e* (*activ*, lucrare), pr. *vorbesc, chem, mănînc, scriu* etc.; mai în specie însă supt acest nume vin, precum şi aici, numai verbele a căror activitate nu e restrînsă numai la subiectul ei, ci se întinde şi în afară şi se manifestează asupra oricărei persoane sau altui obiect, în care oareşicum trece acţiunea subiectului, pr. *chemă pre cineva; mănînc pîne, scriu o carte* etc. Din care causă atari verbe se numesc şi *t r a n s i t i v e* (trecătoare)“ (p. 147/355).

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

Tot la verbele active, luând în discuție „prepusețiunile“ cu care acestea se construiesc, el subliniază că „Cele mai necesare sînt prepusețiunile cari exprim *m i j l o c u l* prin care se face lucrarea, care se numeşte *c e r c u s t a n ț a* mediului (*circumstantia medii*), pr. *L-am bătut cu pumnul; L-am ținut de căpestru; L-am apucat cu dinții; Am scris cu pana* etc.“ (*ibid.*).

În capitolul al IV-lea din Partea a II-a: *Sintetică*, dedicat *Recțiunii particulelor*, deşi sunt trecute în revistă, amănunțit, sensurile „prepusețiunilor“, nu se indică şi părțile de propoziție pe care ele le introduc. În schimb, când discută „conjunțiunile“, sunt indicate şi „propusețiunile pe care ele le introduc, şi anume:

„a) propusețiunea *c a u s a l e*, perechie, în care una conține causa, iar cealaltă efectul, pr.: *Pentru că ai mîncat din pomul ce am zis să nu mănînci, în sudoarea feței tale veri mînca pînea ta* […];

b) prop. *c o n d i ț i o n a l e*, perechie, din cari una cuprinde condițiunea, iar cealaltă resultatul problematec, pr. *De veți ierta voi oamenilor păcatele lor, şi tatăl vostru cel din cer va ierta vouă păcatele voastre* […];

c) prop. *î n t r e b ă t o a r e*, iar perechie sau şi singură, pr. *Christos eşti tu? […]*“ (p. 268/389).

În afară de acestea mai sunt:

„a) *c o n s e c u t i v e*, usitate în rațiocinie şi logismi etc., pr. *După ne-am născut, va să şi murim; Noi sîntem oameni, aşadar muritori* etc.

b) *c o r e c t i v e* sau *esceptive*, pr. *Tu zici, însă nu e aşa; Mulți sînt chemați, ci puțini aleşi* […]“;

c) *distintive* […], pr. *Sau vom învinge, sau vom muri liberi*;

d) *finali* sau *teleologice*, ce arată scopul, pr. *Faceți bine pentru ca să nu perim* […];

e) *î m p r e u n ă t o a r e*, pr. *Oamenii se nasc şi mor* […];

f) *c o m p a r a t i v e* sau *asemănătoare* […], pr. *Cum vei săra, aşa vei mînca* […]“ (p. 268–269/389–390)[3].

O primă semnalare a ideii de circumstanțialitate apare în *Sintetica*, în paragraful „§ 15 *Circumstanțele*“.

„*Cercustanțe*, spune Timotei Cipariu, sînt cuvintele din propusețiune cari se pun în jurul altui cuvînt din părțile esențiali sau

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

accidentali spre a-l determina şi mai de aproape de cum se face prin predicat, atribut, apuseţiune sau dependenţe […]“ (p. 28/273).

Prin „prepuseţiuni“ se indică „circumstanţele *timpului, locului, causa, modul* şi *mijlocul* lucrărilor din propuseţiuni“ (p. 29/273), la care se adaugă *scopul*.

Aceste „circustanţe“ se exprimă, în mod obişnuit:

a) prin *adverbie*, pr. *ieri, azi, mîne, aici, acolo, bine, rău, foarte* etc.;

b) prin *prepuseţiuni* cu dependenţele lor, *pr.cu cuvîntul, din toată inima, fără voie, spre a zice, spre a scrie* etc.;

c) prin *gerundive*, pr. *lăudînd, văzînd, făcînd, venind, scriind, curînd* sau *curund* etc.“ (*ibid*.).

Exemplificările sunt următoarele:

*Am venit **ieri acasă de la Bucureşti**.*

***Pentru păcatele noastre** ne ceartă D-zeu.*

*Mi-a spus **limpede**.*

*Am văzut **cu ochii**.*

*Mi-a dat de ştire **şi în scris şi cu gura**.*

În cea mai mare parte, „cercustanţele“ se întâlnesc şi la „gramatecii vechi latini cuprinsă în versul tehnic: *quis? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando?*[…]“. Dintre ele, în afară de *quis*, care răspunde la subiect, şi de *quid* care se referă la „dependenţa verbului“, toate celelalte „conţin cuvintele cercustanţiali“ (*ibid*.).

„Cercustanţele adverbiali se pot exprima, în unele cazuri, prin „nume şi fără prepuseţiune“: *astă seară, astă noapte; seara, dimineaţa, ziua, noaptea, alaltăieri, o dată, une ori, altă dată* etc.

Timotei Cipariu se opreşte mai îndelungat la ceea ce el numeşte „cercustanţa scopului“, subliniind că ea se exprimă, mai ales, „prin preupuseţiunea *spre* sau *pentru* cu nume verbale sau infinitiv, pr. ***spre** mărirea lui D-zeu; Mergem la biserică **spre** a mări pre D-zeu* sau ***pentru** a mări pre D-zeu*, sau şi cu alt substantiv, de asemenea înţeles, pr. *spre **lauda** lui D-zeu* […]“ (p. 30/273).

Timotei Cipariu mai precizează că această „cercustanţă“ se poate indica şi prin *pentru ca*, „în fruntea unei propuseţiuni dependente, pr. ***pentru** ca să mărim şi lăudăm pre D-zeu*“.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

„Cercustanțele“ implică ideea de „dependență“, iar aceasta conduce la noțiunea de complement. „*Complement*, spune Timotei Cipariu, se numesc cuvintele cari completează semnificațiunea cuvîntului la cari se adaug, aşa încît fără cuvîntul complementariu, unul sau mai multe, semnificațiunea ar rămîne stinghiere sau necompletă“ (p. 30/273).

Complementele pot fi identificate şi la „atributele în subiect sau alt nume, pr. *D-zeu* ***sîntul***“, dar „în specie […] aşa se numesc dependențele adiectivelor şi verbelor […], pr. *Unii prunci seamănă* ***părinților sau cu părinții*** […]; *Ca să fim părtaşi* ***vieții eterne****; Noi am lăudat* ***pre D-zeu****; Io am început* ***a scrie****;* Aşa şi: *El a luat* ***lumea în cap****; Ea a prins* ***fuga****; Noi am bătut* ***în palme****; Ei au dat* ***din mîni şi din picioare*** […]“. În aceste „propuseţiuni, cuvintele sustrasă fac complinirea celor dinaintea lor şi fără cari acestea nu ar da înțeles deplin“ (p. 30/274).

Există verbe care pot să stea şi singure în propoziție, „fără de a avea necesitate de dependențe sau complemente“. Sunt verbele *neutre* sau netransitive, precum *io şez, tu dormii, el moare*, dar şi verbele *active* sau transitive, precum *io scriu, tu dai, el face* (p. 31/274).

Dependențe au în special verbele active, dar „şi cele neutre pot să aibă unele dependențe ca complemente, pr. *Io scriu* ***carte amicului meu****; Tu dai* ***toată averea ta săracilor****; El face* ***nebunie preste nebunie****;* pr. şi: *Ne şede* ***rău a minți****; Dormire-ai* ***somnul cel lung****; Ei au murit* ***moarte amară***“ (*ibid.*).

În alte cazuri, complementele sunt indispensabile pentru precizarea sensului verbului, care-şi „variază semnificațiunea numai prin ajutoriul unor cuvinte complementare, pr. *şi-a făcut* ***de cap****; a dat* ***de nevoie*** […]“ (*ibid.*).

Timotei Cipariu include „de accidență complementare“ şi cuvintele „alocutive din vocativul numelor“, dar nu „preste tot“, ci „mai vîrtos în propuseţiunea cu verbe în modul imperativ“, în care numele şi verbul „sînt în aceeaşi persoană a doua, pr.*Veniți,* ***fiilor****, ascultați-mă pre mine;* ***Tatăl nostru****, carele eşti în cer, sînțească-se numele* ***tău***“ (*ibid.*).

„Propuseţiunile“, în funcție de „acidențele lor“ au „oareşicare diferență între sine“, de unde decurge constatarea că ele se împart în

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

mai multe „specie şi-şi au numirile lor“, care sunt: „simplă şi compusă, complesă şi necomplesă, afirmativă sau negativă, imperativă şi întrebătoare, condiționali, causali etc.“ (p. 32/274).

Trecând peste propozițiile simple şi compuse, afirmative şi negative, imperative şi întrebătoare, ne vom opri la cele care implică anumite determinări circumstanțiale.

Astfel, Timotei Cipariu face distincție între „propuseţiunea *ondiționată*“ şi cea „*condiționale*, într-un înțeles mai strîns“. Diferența este una semantică: „Propuseţiunea se numeşte *absolută* dacă ea în de sine e de ajuns spre esprimerea întreg cugetului, fără de a mai avea lipsă de altă propuseţiune, pre cînd ceea ce nu e de ajuns spre aceasta se numeşte *condiționată*, diversă de propuseţiunea *condiționale*, într-un înțeles mai strîns“ (p. 34/275).

Vorbind despre „propuseţiunea *condiționale*, în sensul mai strîns“, Timotei Cipariu se referă la faptul că „într-una din două propuseţiuni împreunate conține o *condițiune* espresă, semnată cu o particulă anumită: *de, dacă, să* (*si* latin), pr. *Te-aş putea bate, să vreau* sau *de aş* sau *dacă aş vrea*.

Acesteia îi corespunde propuseţiunea „*condiționată* în sens mai strîns, pr. este: *Te-aş putea bate*“.

O altă „circumstanțială“ adusă în discuție este „propuseţiunea *causale*“, care „cuprinde causa vreunei stari sau lucrari, pr. *D-zeu ne ceartă pentru că sîntem păcătoşi*“ şi care constă din cel puțin două „propuseţiuni“, dintre care „una e notată cu o conjunțiune: *pentru că, fiindcă, deoarăce* etc.“ (*ibid.*).

În aceste situații există întotdeauna o „propuseţiune *antecedente* şi alta *consecente* (*antecedens, consequens*) şi între sine sînt şi ele sau *coordinate*, sau una alteia *subordinată*, precum sînt şi părțile unei şi aceleiaşi propuseţiuni“ (p. 34/276).

Timotei Cipariu vorbeşte despre subordonare şi în Titlul II: *Recțiunea*, în secțiunea intitulată *Relațiunea subordinatelor*, scoțând în evidență faptul că „Afară de relațiunea *coordinatelor* în propuseţiune, pr. a subiectului, predicatului şi verbului mijlocitoriu, a apositelor şi a atributelor etc., carea se manifestează prin *concordațiune*, mai esiste şi altă relațiune, a *subordinatelor*, în cît unele cuvinte cu influența lor predomnesc asupra altora, iar altele, ca

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

subordinate, depind de la cele predomnitoare. Ea se manifestează prin *regime* sau *recțiune*“ (p. 125–126/ 320–321).

Este evident că, aici, Timotei Cipariu acordă un alt înțeles subordonării, care în propoziție se confundă cu regimul sau recțiunea verbului.

Timotei Cipariu revine asupra propozițiilor circumstanțiale în capitolul dedicat conjuncțiilor. El le împarte după valoare în mai multe clase „cu destinte numiri, după cari şi propusețiunile formate cu ele se numesc […]“ (p. 268/389):

„**a)** propusețiunea *causale*, perechie, în care una conține causa, iar cealaltă efectul, pr.

Pentru că ai mîncat din pomul ce am zis să nu mămînci, în sudoarea feței tale veri mînca pînea ta.

b) prop. *condiționale*, perechie, din cari una cuprinde condițiunea, iar cealaltă resultatul problematic, pr.

De veți ierta voi oamenilor păcatele lor, şi tatăl vostru cel din cer va ierta vouă păcatele voastre.

c) propus. *întrebătoare*, iar perechie sau şi singură, pr.

Christos eşti tu? Au pre altul vom aştepta (*ibid.*).

În afară de acestea, mai sunt discutate următoarele subordonate:

a) *consecutive*, întrebuințate mai ales în raționamente şi „logisuri“:

După ce ne-am născut, va să şi murim.

Noi sîntem oameni, aşadar muritori.

b) *finali sau teleologice*, care arată scopul:

Faceți bine pentru ca să nu perim.

Roagă-te lui D-zeu ca să ne ajute.

c) *comparative* sau *asemănătoare*:

Cum vei săra, aşa vei mînca.

Fiți perfecți precum şi tatăl vostru cel din cer perfect este. (p. 269/390).

Fiind vorba despre o clasificare după „conjunțiuni“ întîlnim, alături de subordonatele amintite, şi următoarele propoziții coordonate:

a) *corective* sau *esceptive*, indicând coordonarea adversativă:

Tu zici, însă nu e aşa.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

Mulți sînt chemați, ci puțin aleşi.

Nu sînt D-zei, fără numai unul (p. 268/389).

b) *destinctive* „între mai multe“, indicând coordonarea disjunctivă:

Sau vom învinge, sau vom muri liberi.

c) *împreunătoare*, semnificând coordonarea copulativă:

Oamenii se nasc şi mor.

Fă bine şi nu te teme de nimic. (p. 269/390).

Plasarea propozițiilor în frază este discutată în secțiunea *Locațiunea propuseţiunilor*. Astfel, ea este „parte liberă, parte fipsată […], după cum propuseţiunile înseşi sînt sau coordinate, sau subordinate, sau şi din alte cause“ (p. 285/398).

Există, ca atare, propoziții „coordinate“ şi „subordinate“.

Cele *coordinate* sunt „propuseţiunile perechie, cîte două sau şi mai multe, încît una depinde de alta, însă una mai tare decît cealaltă […]“ (p. 286/398). În această postură pot să apară „propuseţiunile *condiționali, causali, finali, temporali* (cu *cînd*), *locali* (cu *unde*), *cojuntive* (cu *şi*), *afirmative, negative, corective* sau *esceptive, destinative* sau *distributive* etc.“ (*ibid.*).

Propozițiile *subordinate* sunt „propuseţiunile singuratece, în cît ele nu depind de la o propuseţiune întreagă, ci numai de la vreo parte a ei: nume, adverbiu etc., precum sînt mai ades propuseţiunile *relative, temporali, locali* etc.“ (*ibid.*).

În ce priveşte „ordinea naturali în locuțiunea propuseţiunilor coordinate“, aceasta presupune ca „propuseţiunea ce are în frunte cojunțiunea după care se numeşte să urmeze (prop. *consequens* „următoarea“), iar perechea ei să preceadă (prop. *antecedens*) […]“ (*ibid.*). Din exemplele date, le vom selecționa pe cele care se referă la circumstanțiale:

Nu-mi ajuți pentru că nu-mi vrei binele.

Am venit pentru ca să nu te superi.

Era noapte cînd a venit.

Nu ştiu unde se află. (?)

Dacă nu vrei tu, nu vreu nici io.

Precumu-ți vei săra, aşa vei şi mînca.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

În afara acestor situații, apar şi exemple cu propoziții aflate în raporturi de coordonare copulativă, adversativă, disjunctivă şi conclusivă:

Tu ai venit şi soția ta s-a dus.

Unele sînt adevărate, iar altele rele.

Noi am dormit sau am prevegheat.

Ştii ce este bine a face, aşadară fă.

„Locul naturale“ al „propușețiunilor *subordinate* „este a se pune numaidecît după cuvîntul la care se refereşte“:

Omul carele nu se stimează pre sine nu e stimat nici de alții.

În miezul noaptei, cînd toată lumea dormea, tu prevegheai.

În țările unde sau în care domneşte despotismul turcesc, securitate nu e. (*ibid.*).

Propozițiile coordonate prezintă şi capacitatea de a fi „cu totul libere, altele mai puțin sau mai strîns fipsate […]“ (p. 287/318).

Sunt „cu totul libere“, propușețiunile *condiționali, comparative, temporali* şi *locali*, „în cari antecedentele poate să se pună în urmă şi consecentele înainte, fără cea mai mică greutate“ (*ibid.*):

Dacă nu veți ierta oamenilor păcatele lor, nici tatăl vostru nu va ierta vouă.

Aşa vei mînca, precum vei săra.

Cînd am venit era noapte.

Unde nu te doare, nu te legi.

Sunt „mai puțin libere“ propușețiunile *causali* şi *finali*, aşa încît „inversiunea lor e totdeauna din oarecare motiv, ca şi la parțile propușețiunei“ (*ibid.*):

Pentru că ați mîncat din pomul care am zis că nu mîncați din el, blăstămat să fie pămîntul.

Pentru ca să ştiți că fiul omenesc are putere de a ierta păcatele, zic ție: Scoală-te şi umblă.

Total „fipsate“ sunt propușețiunile *coretive, destintive, consecutive* şi *conjuntive*.

Putem constata, din cele spuse mai sus, modul diferit în care Timotei Cipariu înțelege *coordonarea* şi *subordonarea*. Prima este văzută ca o relație între două sau mai multe propoziții, iar a doua ca dependentă de o parte de propoziție din propoziția regentă.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

Pe de altă parte, se observă că denumirile propozițiilor circumstanțiale nu sunt altceva decît prelungiri ale denumirii conjuncțiilor introducătoare.

Acest aspect apare cu claritate din secțiunea dedicată conjuncțiilor. Ele se împart în mai multe specii, după natura şi calitatea lor:

„**a)** *causali*, cari arată causa lucrului sau *pentru ce* ? […], *fiindu că, cumu că, de ore ce, unde*;

b) *comparative* sau asemănătoare între mai multe lucruri, pr. *ca, ca şi; cumu, precumu; aşa, aşişderea;*

c) *condiționali*, cari arată condițiunea sub carea să urmeze ceva […] *de, dacă, deşi* (!), *de cum-va, bine că, măcaru că, cu toate că;*

d) *consecutive*, cari arată urmarea, pr. *de-ci* sau *deci; dereptu aceea, dereptu însă,* la cei vechi, *dară, aşa-dară, deci dară, de unde, după ce că* la cei vechi […];

g) *finali*, cari arată scopul, pr. *ca, pentru ca, întru ca* […]“ (p. 373/251–252).

În studiul introductiv, intitulat *Gramaticile lui Timotei Cipariu*[4], Mioara Avram, subliniind meritele, dar şi scăpările acestor gramatici, arată că „Meritele gramaticilor lui Cipariu stau în bogăția faptelor de limbă înregistrate, informația sintetizată cu spirit critic, originalitatea şi prioritatea unor interpretări, valabilitatea menținută în parte şi chiar actualitatea unor sugestii.

Actualitatea gramaticilor lui Cipariu a fost susținută prin faptul că ele conțin forme, construcții sau observații care lipsesc până azi din gramatici, chiar din cele de mari dimensiuni şi din studii detaliate asupra unor probleme, şi prin coincidențe cu unele puncte de vedere din zilele noastre“ (p. XLV).

NOTE

1. Cf. Mioara Avram, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II.
2. Cf. Timotei Cipariu, *Opere*, II, p. 467. Menționăm că în citate, am respectat ortografia din ediția critică. La indicarea paginilor prima cifră este cea din original, a doua cifră, din ediția critică.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

3. Alte referiri la *propuseţiuni* la p. 398–399 [285–288].
4. V. nota 1.

Bibliografie

Aldea, Maria, *Categoria gramaticală a determinării*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006.

Anghelescu, Nadia, *Conceptul de determinareîn lingvistica modernă*, „Analele Universităţii Bucureşti. Limbi clasice", 18, 1969, p. 93-107.

Avram, Mioara, *Prima gramatică academică a limbii române*, „Limba română", 1966, nr. 4, p. 487-507.

Avram, Mioara, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II (v. *infra*).

Cipariu, Timotei, *Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, 1855

Cipariu,Timotei, Gramateca *limbei române*. Partea I. *Analitică*, Bucureşti, 1869. Partea II. *Sintetică*, Bucureşti, 1877.

Cipariu, Timotei, *Opere*. Vol.I. Cu o *Intoducere* de Gavril Istrate (v. *infra*), Editura Academiei R. S. R., Bucureşti, 1987. Vol. II. Cu un Studiu introductiv de Mioara Avram (v. *supra*), Editura Academiei Române, Bucureşti, 1992. Ediţii îngrijite de Carmen-Gabriela Pamfil.

Crașoveanu, D., *Categorii sintactice circumstanțiale*, Editura Amphora, Timișoara, 1992.

Gramatica limbii române (GALR). Vol. I: *Cuvântul*, vol. II: *Enunțul*. (Coord. Valeria Guțu Romalo), Editura Academiei Române, București, 2005.

Ionașcu, Romulus, *Gramaticii români. Tratat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914.

Iordan, Iorgu, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, „Limbă și Literatură", 1968, p. 163-196.

Istoria lingvisticii românești (Coordonator Iorgu Iordan), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Istrate, Gavril, *Timotei Cipariu în conştiinţa urmaşilor*, în Timotei Cipariu,*Opere*, vol. I (v. *supra*).

Macrea, D., *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Nagy, Rodica, *Determinarea completivă și determinarea circumstanțială în limba română*, Editura Universităţii din Suceava, 2003.

Pamfil, Carmen-Gabriela, *Contribuţia lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, „Limba Română", 1983, nr. 2, p. 83-95.

Rădulescu-Sala, Marina, Sala, Marius, *Les grammairesdu roumain: de Heliade Rădulescu à la grammaire accadémique*, „Revue Roumaine de Linguistique", 2007, , nr. 4, p. 437-448.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)

THE CIRCUMSTANTIAL DETERMINATION IN TIMOTEI CIPARIU'S GRAMMAR
(Abstract)

Key words: *the Romanian language, grammar, the circumstantial determination, Timotei Cipariu*

The article belongs to the category of the papers that deal with the history of linguistics, in our case, the Romanian linguistics. In this field, Timotei Cipariu wrote the first academic grammar of the Romanian language, including data and theoretical approaches that are still of interest. From the contents of the academic grammar written byTimotei Cipariu, the author chose to present the category ofthe circumstantial determination pointing out to the material as such and the author's points of view regarding the grammatical category.

BDD-A32110 © 2020 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:17 UTC)